

Itämerestä sosiaalitieteellisenä kysymyksenä

Pirkko-Liisa Rauhala: *YTT, dosentti, yliopistonlehtori, yhteiskuntapolitiikan laitos, Helsingin yliopisto*
pirkko-liisa.rauhala@helsinki.fi

Janus vol. 16 (2) 2008, 250-258

Ekologisen tilan ja geopoliittisen aseman muuttumisen vuoksi Itämeren alue on murreksessa kylmän sodan kauden jälkeen. Tällä puheenvuorolla haluan sanoa, että Itämerta tulisi sen poliittisten, makrotaloudellisten, kaupallisten ja ekologisten tekijöiden lisäksi pitää sosiaalisena ja sosiaalipoliittisena aikalaiskysymyksenä. Itämeren alueen sosiaalisen kehityksen tutkimus on katveessa verrattuna luonnontieteelliseen ja makropoliittiseen tutkimukseen. Tuon esiin seikkoja, jotka saattavat selittää sosiaalitieteellisen, erityisesti sosiaalipoliittisen ja sosiaalityön tutkimuksen sivullista asemaa tutkimuksen kentässä.

Itämeren alueella asiantuntijatehtävissä toimiessani¹ minulle on muodostunut käsitys, jonka mukaan sosiaalitieteelliselle tiedolle olisi tarvetta Itämeren suojelupolitiikassa sekä alueen vuorovaikutuksen lisäämisessä ja syventämisessä, erityisesti meren läntisen ja itäisen puolen kesken. Meren pelastaminen edellyttää kaikissa alueen maissa tietoon perustuvia päätöksiä ja toimintoja niin valtiollis-hallinnollisilla kuin elämänpolitiikankin kentillä. Maiden on kyettävä kommunikoimaan yhteiskuntapoliittisia ratkaisujaan toinen toisilleen. Teen ehdotuksia tutkimusaiheiksi ja pohdin, millaisilla asetelmilla sosiaalitieteellinen tutkimus voisi osallistua Itämeren aluetta koskevan aikalaisanalyttisen tietoperustan rakentamiseen.

Itämeren alueen ominaislaadusta

Historioitsijat ja muut kulttuuritieteilijät, tutkimusmatkailijat, merenkulkijat ja kauppiat ovat eri aikoina verranneet Itämerta Välimereen. Tämä jatkuu 2000-luvulla, kun Itämeren aluetta määritellään Euroopan unionissa sen pohjoiseksi ulottuvuudeksi ja unionin yhdeksi rajaseuduksi. Ruotsi valmistautuu laatimaan Itämeren alueen kehittämisohjelman maan EU-puheenjohtajuuskaudella vuonna 2009. Kun Ranska on vuoden 2008 aikana viritellyt Välimeren maiden unionin ideaa, Euroopan pohjoisissa maissa vastaavaksi pohjoiseksi muodostelmaksi on esitetty Itämeren liittoa. Sellaiselle tosiasialle on jo olemassa perustana useita hallitustenvälisiä komissioita ja neuvostoja (esim. Baltic Sea Parliamentary Conference; Council of the Baltic Sea States; Helsinki Commission).

Valtameristä erottuvilla, maantieteellisesti eräänlaisilla sisämeri-murtovesialueilla ovat muodostuneet ja kohtaavat monet kulttuuri- ja tietoperinnöt, lukuisat kielet ja kommunikoinnin muodot, mitä erilaisimmat henkiset arkkitehtuurit ja niiden mukaan rakennetut sosiaaliset instituutiot. Meri on sekä yhdistänyt että erottanut, ja se on tuottanut vaihtelevasti poliittisten, kaupallis-taloudellisten ja sotilaallistenkin liittoutumisten tai eristäytymisten tarvetta. (Klinge 2007; Lauristin ym. 1997, 31 - 36.) Nykytilanteessa Itämereen vertautuu Mustameren alue, jonka rannoilla niin ikään kulkee Euroopan unionin yksi raja.

Kylmän sodan kaudella 1940-luvulta 1990-luvun alkuun Itämeri oli taistelukenttä ja raja-alue, jossa idän ja lännen poliittinen vastakkainasettelu kenties kaikkein konkreettisimmin ilmeni. Siihen sisältyi alueen valtioiden ja niiden yhteiskuntien eritahtista kehitystä ja keskinäistä kohtaamattomuutta, mikä oli tuolloin harjoitetun suurvaltapolitiikan tavoitteenakin. Valtioiden keskinäisriippuvuutta säädeltiin valtiollisen politiikan tasolla tapahtuneella tasapainottelulla. Siihen kuului taloudellis-kaupallisia suhteita, tieteellisteknistä yhteistyötä, korkeakulttuurista vaihtoa ja hallittua turismia lännestä itään (mutta ei juurikaan päinvastoin).

Sosialismin kaatumisen seurauksena Itämeri sai rannoilleen kolme valtiollisen itsenäisyytensä palauttanutta pientä valtiota – Viron, Latvian ja Liettuan – sekä yhteiseksi nimittäjäksi markkinatalouden. Yhden Saksan muodostuminen oli kylmän sodan päättymisen keskeisimpiä tapahtumia. Yhdessä Venäjän markkinatalouteen siirtymisen kanssa se on luonut Itämeren alueelle poliittisesti uuden tilanteen. Pitkässä historiassa valtapolitiittinen asetelma pienten maiden kannalta ja Pohjoismaiden osalta on pysynyt kuitenkin samana: Itämeren alueen hallitsevat valtiot ovat (pääasiassa) olleet Saksa ja Venäjä, joiden jännitekentässä alueen muut maat ovat etsineet ja tulevat lähitulevaisuudessakin etsimään paikkaansa.

Suunnitteilla oleva kaasuputki Venäjältä Saksaan on Itämeren alueen kuuma kysymys 2000-luvulla. Kaasuputki ja sen ympärille kutoutunut politiikka jatkaa Saksan ja Venäjän keskinäistä suhdetta, joka on ollut niin vihollisuuksien, kilpailun kuin yhteistoiminnankin sävyttämää. Suomi on ollut kesään 2008 ainut Itämeren alueen valtio, joka poliittisesti varauksetta hyväksyy kaasuputkihankkeen. Itämeren itäisen puolen maissa ja myös Ruotsissa kaasuputki on saanut aikaan voimakkaita keskusteluja ja väittelyitä, jotka puolestaan kuuluvat alueen pienten maiden pitkäaikaiseen sopeutumispoliittiseen strategi-

aan. Heinäkuussa 2008 Euroopan parlamentti käsitteli kaasuputki-hanketta, mikä nostaa asian yleiseurooppalaiseksi poliittiseksi ja odotettavasti ristiriitaiseksi kysymykseksi.

Teollistumisen, tehomaatalouden ja liikenteen oheisvahinkona nykyisen Itämeren viheliäiseksi ongelmaksi on tullut meren pilaantuminen. Itämeri on fyysikaalisen ja biologisen merentutkimuksen tulosten mukaan katastrofaalisessa saastuneisuuden ja likaantuneisuuden tilassa (esim. Pitkänen 2008). Tiedon muuntaminen meren pelastavaksi toimintapolitiikaksi ei vaikuta helpolta, joskin tietoisuus meren pelastamisen välttämättömyydestä on nopeasti lisääntynyt. Itämeren maiden muodostaman suojelukomission (HELCOM) 30 vuotta jatkuneen toiminnan aikana meren tila on ainoastaan huonontunut. Se osoittaa, että tieto ei välttämättä johda toimintaan, vaikka poliittisesti yksimieliselle suojelutavoitteelle on muodostettu institutionaalinen perusta.

Tietoperinteet ja episteemiset kulttuurit

Itämeren alueella vaikuttaa satojen vuosien yliopistoperinne, joka on kulkeutunut Italiasta Pariisiin kautta Pohjois-Saksaan, Liivinmaalle ja Ruotsiin; ensimmäiset yliopistot perustettiin Pohjois-Saksaan 1400-luvulla. Yliopisto-koulutettua protestanttista papistoa tarvittiin uskonpuhdistuksen jälkeen rajamaa-aseman takia, kulkijan kreikanuskon ja luterilaisuuden raja Itämeren piirissä. Juristeja tarvittiin (hansa)kaupunkien hallintoon. Itämeren alueen yksi erityispiirre oli korkeasti koulutettujen virkamiesten käyttö uudella ajalla. (Klinge 2007, 52 – 53). Itämeren yhteiskunnat ovat jo kauan olleet tietoyhteiskuntia samaten kuin niistä suurin osa on ollut markkinayhteiskuntia, ja Neuvostoliittokin oli historiallisessa katsannossa markkinatoimija Itämerellä.

On uhkarohkeaa väittää, että näillä rannoilla vallitsi erityinen itämerellinen identiteetti. Käsitteellinen perusta sellaiselle voidaan kuitenkin osoittaa. Kysymys on omalaatuisesta akateemisvalistuksellisesta perinteestä, joka alkoi muodostua parisataa vuotta sitten (Klinge 2007, 116). 1800-luvun alun saksalais-ruotsalaisessa älymystössä innoituttiin hahmottelemaan talonpoikaiskulttuuriin perustuvaa kulttuurimuotoa, joka - - "yhdistäisi henkisen ja luonnollisen tradition kansallis-maaseutulaudessa hengessä. Tästä tuli tärkeä saksalaisuuden ja Itämeren muiden kansojen identiteetin olemus." (Mt., 116.) Kuten Matti Klinge (mt.) osoittaa, Itämeren alueelle muodostunut oma valistushenki on ollut taipuisa yhteiskunnallisille muutoksille ja se on palvelut myöhempiäkin modernisointiprojekteja.

Itämeren maiden yhteiskuntaelämässä pragmaattisuus ja akateemisuus ovat kietoutuneet toisiinsa. Yleisen kansansivistyksen tavoite, kansankorkeakoululaitos mm. grundtvigiläisyytenä, pappiloiden ympärille muodostunut paikallissivistyneistön vaikuttamistoiminta, myöhemmät maamiessurat, työväenyhdistykset ja muut kansalaisten liikkeet ja järjestöt voidaan nykykatsannosta tulkita (myös) varhaisiksi tietoyhteiskuntapyrkimyksiksi. (Henningsen 2005, 186 – 188; Klinge 2006.). Venäjällä kehitys on ollut toisenlaista, mutta Pietari Suuren aloittamat suurimittaiset kulttuuri- ja rakennushankkeet on mahdollista nähdä alkuna jatkumolle, johon sosialistinen Neuvostoliittokin kiinnitti tieteellisteknologisen ihanneyhteiskuntavisiona ja sen mukaisten koulutusinstituutioiden pystyttäminen.

Itämeren rannoilla harjoitetaan mitä erilaisimpia yhteiskuntapolitiikkoja, joiden sisällä ja välillä vaikuttavat täysin vastakkaisetkin intressit ja tiedolla ohjaamisen perinteet sekä käytännöt. Sosiaalieteilijät eivät ole toistaiseksi nähneet – eivätkä ole poliittis-historiallisten tekijöiden vuoksi voineetkaan nähdä – Itämerta vastaavaan tapaan tutkimuksellisesti kiinnostavaksi kohteeksi kuten

merentutkijat. Yhteiskuntatieteiden tehtäväksi nousee ekologisten ja sosiaalisten tarkastelutapojen vertaileminen ja kenties niiden toisiinsa lähentäminenkin. Tänä vuonna käynnistyvässä BONUS-169 -ohjelmassa (www.bonusportal.org), jossa tutkitaan Itämeren biodiversiteettiä, analysoidaan myös suojelua edistäviä ja vaikeutavia yhteiskunnallisia ilmiöitä.

Teoreettisesti kiinnostava kysymys on, millaisilla ehdoilla kansalliset ja paikalliset toimijat rakentavat globaaleja kiinnittyneisyyksiä politiikan, puolustuspolitiikan, rahapolitiikan, talouden, kaupan ym. aloilla yhteensopivaksi lähialueyhteistyön kanssa. Itämeren maissa yksi historiallisesti pitkäaikainen tekijä on ollut keskitetyn ja hajautetun hallitsemisen ja hallinnoinnin suhde. Matti Klingen (2007, 47) mukaan vuosisataiset kuningasvallat pyrkivät keskittyneisyyteen, kun taas aatelistot paikallisiin etuihin kiinnittyneinä ajoivat hajautettuja vallankäytön järjestelmiä. Keskukseen ja alueiden valtakampailut ovat erityisen merkittävä pitkäaikainen tekijä Pohjoismaiden ja Baltian alueen maiden historiassa eivätkä ne näytä menettävän merkitystään.

Sosiaalipolitiikan katsannosta keskittämisen ja hajauttamisen keskinäisen suhteen arviointi ja käsitteellistäminen olisi tarpeen nykyisessä postsosialistisessa tilanteessa, jossa valtajärjestelmien uudelleen organisointia on tapahtunut alueen kaikissa maissa. Sami Moision ja Antti Vasasen (2008) kehittämät Suomen valtiomuutoksen alueellistumismallit saattaisivat olla sovellettavissa Itämeren alueen tutkimiseen yleisemminkin. Areaalisen mallin mukaan keskuksella on suppea ydinalue (yleensä pääkaupungin ympärillä) ja laaja eriytymätön periferia. Hajautetussa hyvinvointivaltiomallissa keskukseen kiinnostus kohdistuu koko alueeseen ja keskus vahvistaa strategista ja sosiaalis-poliittista läsnäoloaan ja näkyvyyttään alueella. Hajautettu kilpailuvaltio on Moision ja Vasasen (mt., 26) mukaan suunta, johon hajautettu hyvinvointivaltio on kehittynyt 1990-luvulta alkaen. Alueet

kilpailevat keskuksen resursseista ja joutuvat lisäksi ottamaan itsenäisen kilpailullisen aseman kansainvälisessä talouden toimintaympäristössä. Tässä mallissa angloamerikkalainen hallintokulttuuri ja ohjelmaperustainen aluekehittäminen yhdistyvät. Suomessa hajautetun kilpailuvallion kehitys on nähtävissä ns. kasvukeskuksina.

Neljäs malli, metropolivaltio, tarkoittaa valtioalueen voimavarojen keskittämistä muutamasta metropolialueesta koostuviin ytimiin ja niihin kiinnittyviin kehityskäytäviin. Areaalisen valtion, hajautetun hyvinvointivaltion, hajautetun kilpailuvallion ja metropolivaltion muotoja löytyy Itämeren alueelta. Alueen maiden valtiollisissa politiikoissa kyseiset mallit etuineen ja haittoineen ovat retorisi-diskursiivisia keskustelun ja poliittisen riitelyn kohteita. Ylikansallisten, kansallisten sekä alueellisten ja paikallisten intressien, toimintajärjestelmien ja visioiden muodostamisessa kiistellään tasojen merkittävyyksistä. Jännitteet näkyvät tällä hetkellä esimerkiksi yliopistolpoliittisessa keskustelussa, jota käydään kaikissa Itämeren alueen maissa. Tieteeseen ja innovaatioihin liittyvä kilpailu tarvitsee koulutuksen ja tutkimuksen hajauttamista, yhteistyöpuolestaan edellyttäisi sovittuja työnjakoa ja keskittämistä.

Kylmän sodan kaudella harjoitettiin valtiollisilta tasoilta ohjattua tieteellistä vaihtoa sosialististen ja ei-sosialististen maiden kesken, mutta sosiaalitieteellisiä vertailututkimuksia oli vaikea toteuttaa. Yhteiskuntateoreettista keskustelua voitiin harjoittaa vain abstrakteilla metatasoilla, esimerkiksi tieteentutkimuksessa. Sosialistisissa maissa sosiaalitieteet redusoiitiin ideologiaksi eikä tutkimukseen perustuvaa yhteiskuntakritiikkiä kehittynyt. Etenkin käytäntöperusteiset yhteiskuntatieteet, kuten sosiaalipolitiikka ja sosiaalityö, katsottiin tarpeettomiksi, sillä sosialismihan oli ratkaissut sosiaaliset ongelmat.

Pohjoismaisen yhteiskuntatutkimuksen kannalta ongelmallista oli ja on edelleen, että luontevien

ja sujuvien tutkimusyhteyksien puuttuessa kiinnostus sosialististen maiden yhteiskuntia kohtaan hiipui. Itämeren alueen yhteiskuntatieteilijät eivät tunne toistensa yhteiskuntia. Kokemukseni perusteella pidän molemminpuolisen kiinnostuksen rakentamista työläänä ja pitkäaikaisena tehtävänä. Suomen ja Viron yhteistyömahdollisuuksia kartoittavassa raportissaan Jaakko Blomberg ja Gunnar Okk (2008, 29) ehdottavat suomalais-virolaisen Cross Gulf Universityn perustamista, joka keskittyisi ensivaiheessa tohtorikoulutusyhteistyön järjestämiseen. Seuraava avaus voisi olla tieteidenvälinen itämerellinen tutkijakoulu, joka kohdentuisi alueen sosiaalisen kehityksen kysymyksiin.

Itämeren alueen maissa jaetaan interventio-nistinen tutkimusperinne, vaikka se on saanut erilaisia painotuksia (Drechsler 2005). Läntisellä puolella on oltu pragmaattisempia kuin itäisellä, jossa tieteellisillä skenaarioilla on visioitu ideologisia ihanneyhteiskuntia ja saatu kansalaisia jopa uskomaan niihin. Kyseisten prosessien seurauksiin, esimerkiksi ei-tarkoitettujen kehityskulkujen tutkimiseen (Kivinen 2007), ei kohdistu käsitteellistä tarkastelua, josta voisi kummuta uusia yhteiskuntateoreettisointeja. Teoreettisia keskusteluita odoteltaessa entisten sosialististen maiden sosiaalitieteilijät suuntaavat kiinnostuksensa paikallisiin sosiaalisiin kysymyksiin ja tuottavat pienimuotoisia aikalaisanalyyssejä sosiaalisista ongelmista. Esimerkiksi virolaiset kollegani ovat saaneet paikallisia oloja käsitteleviä empiirisiä tutkimuksiaan erinomaisesti läpi kansainvälisiin tieteellisiin julkaisuihin.

Sosiaalisia tendensejä

Maapallonkin mitassa muista modernin ajan yhteiskunnista erilaisina Pohjoismaat muodostavat keskeisen referenssin Itämeren alueella mm. hyvinvointi-, teknologia- ja ympäristöpolitiikoillaan. Pohjoismaita on luonnehdittu korkean sosiaalisen luottamuksen sekä avoimen ja toimivan

sananvapauden yhteiskunniksi, joissa parisataavuotuisen tavoitteellisen kehityksen tuloksena on saatu aikaan lahjomaton virkamiehistö ja kansalaisten suuntaan ainakin jossain määrin responsiiviset hallintokoneistot. Pohjoismaiden tunnusmerkkinä voidaan pitää niiden vahvoja tiedolla ohjaamisen perinteitä, joita modernisoimalla, esimerkiksi julkisvallan harjoittamalla tutkimus- ja teknologiapolitiikalla, maat ovat sopeutuneet nykyiseen globalisaatiokehitykseen (Benner 2003; Henningsen 2005; Drechsler 2005).

Pitkäkestoisissa jatkuvuuksissa ja polkuriippuvuuksissa Pohjoismaat pystyivät kylmän sodan kaudella luomaan ainutlaatuisen kokonaisuutensa viitenä valtiona ja kolmena itsehallintoalueena, missä jo 1950-luvulta alkaen ovat vallinneet nykyisen Euroopan unionin sisämarkkinoiden kaltaiset vapaat liikkuvuudet. Niitä on voitu ylläpitää ja kehittää kevyillä keskinäisillä sopimuksilla ilman suurempia hallinnointikoneistoja tai valtioliittoja. Läheisestä yhteistyöstään huolimatta Pohjoismaat ovat järjestäneet kansainväliset suhteensa kukin omalla tavallaan: Norja ja Tanska ovat Naton pitkäaikaisia jäseniä. Islannissa toimi Yhdysvaltain tukikohta vuoteen 2005 saakka, ja Suomella oli YYA-sopimus Neuvostoliiton kanssa. Euroopan unioninkin oloissa Pohjoismailla on erilaiset kansainvälisten suhteiden strategiat, sillä Norja ja Islanti eivät ole unionin jäseniä, ja Tanska ja Ruotsi eivät ole rahaliiton jäseniä. Erilaisista sidonnaisuuksista huolimatta Pohjoismaiden sosiaaliset olot muistuttavat toisiaan, ja kaikki maat sijoittuvat UNDP:n inhimillisen kehityksen indikaattoreilla kärkiryhmään.

Itämeren väestöllisesti suurin maa on Puola, joka Venäjän tapaan muodostaa oman ja historiallisesti erityisen slaavilaisen kulttuurinsa vyöhykkeen. Euroopan unioniin vuonna 2004 liittynyt Puola on lähes 40-miljoonaisine väestöineen keskisuuri valtio ja sellaisena sillä on vaa'ankieliasema EU:ssa, millä on jo ollut ja voi tulevaisuudessa olla korostuvampaa merkitystä Itämeren alueen kannalta. Puola on etnisesti ja

kielellisesti yksi homogeenisimpia maita Euroopassa, ja sen väestöstä runsas neljännes työllistyy edelleen maataloussektorilla, kun EU:ssa kyseinen osuus on keskimäärin vajaat 6 % (Tarkoma 2007, 68 – 91). Puolassa meneillään olevasta rajusta rakennemuutoksesta kieli sen populistis-konservatiivinen politiikka ja sekavalta vaikuttava tasapainottelu sulkeutuneisuuden ja avoimuuden välillä.

Itämeren alueen maita kuitenkin yhdistävät tätä nykyä samankaltaiset yhteiskuntapoliittiset tendenssit. Globaali markkinatalous määrittelee kaikkien maiden kansallisen ja paikallisenkin talouden toimintaympäristöä. Väestölliset muutokset ikääntymisen, monietnistymisen ja työvoiman liikkuvuuden seurauksena korostuvat sosiaalipoliittisina kysymyksinä. Sosiaaliset polarisoitumiskehitykset, alueellistumiskehitysten epätahtisuudet ja arkisen elämän monimutkaistuvat psykososiaaliset ongelmat erityisesti lasten ja nuorten pahoinvoinnin kysymyksinä ilmenevät Itämeren alueen kaikissa maissa. Myös terveysongelmat ja -uhat ovat samankaltaisia. Kansainvälinen ammattirikollisuus on tehnyt näyttävän invaasion Itämerelle, ja alueella harjoitetaan laitonta ase- ja raaka-ainekauppaa, ihmiskauppaa, prostituutiota, huumekauppaa ja muita mustan talouden muotoja. Niiden laajuudesta ja laadusta on toistaiseksi vain hajanaista havaintotietoa. Rikollisuuden ehkäisemisen ylikansalliseen ja moniammatilliseen viranomais-toimintaan tarvittavaa tietoa ei ole saatavilla. Vertailevat analyysit maiden viranomaiskäytännöistä olisivat tervetulleita.

Tutustuessani Itämeren alueen maihin viimeisten kymmenen vuoden aikana olen havainnut, että (ongelmallisia) yhteiskunnallisia ja suppeammin sosiaalipoliittisia tendenssejä ei systemaattisesti tutkita eikä niiden yhteiskuntapoliittista käsittelemistä saati hallintayrityksiä perusteta tieteelliseen tietoon. Esimerkiksi Viron poliittis-hallinnollinen järjestelmä on pirstaleinen ja yhteiskuntapoliitiikka koordinoima-

tonta, mikä sellaisena se ruokkii päätöksenteon populistisuutta. On tosin perusteltua kriittisesti kysyä, millaista merkitystä tutkimustiedolla voi olla julkisen sektorin toiminnassa ja onko koodinoidun yhteiskuntapolitiikan aika mahdollisesti kokonaan ohi.

Arvioni mukaan sijaa on saanut jonkinlainen hälytystila-sosiaalipolitiikka, jota entisissä sosialistisissa maissa toteutetaan pienimmällä mahdollisella panostuksella, residuaalisella periaatteella. Euroopan unionin jäsenyyden ehtona olleet sosiaalipoliittiset, lähinnä ihmisoikeusnäkökulmaiset sosiaaliturvan minimietuudet järjestettiin, mutta perusteellisempi sosiaalipoliittinen uudistustyö odottaa vuoroaan, jota ei taida tulla. (Rauhala 2008.) Pohjoismaissa sosiaalipolitiikka poliittisena kysymyksenä on ohentunut ja otanut askeleita residuaaliseen suuntaan. Tavoitteellisemman strategisen keskustelun sijasta sosiaalipoliittista keskustelua ovat alkaneet ohjata moraaliset paniikit ja niihin reagointi. 1990-luvulta alkaen Pohjoismaiden sosiaalipolitiikan tavoitteita on kalibroitu työllisyys-, innovaatio- ja teknologiapolitiikkaa tukeviksi (Benner 2003).

Tutkimustehtäviä

Limnologi Lea Kauppi on tiivistänyt Itämeren tilan ja sen parantamisen ongelmat seuraavasti: "Ilmastonmuutosta ja Itämeren rehevöitymistä voidaan tuki jossain määrin ehkäistä teknisillä toimenpiteillä. Oleellisia parannuksia voidaan kuitenkin odottaa vain, jos yhteiskunnan koko kehitys saadaan kestäväälle pohjalle. Tutkimuksen pitäisi tuottaa tietoa ja ymmärrystä niistä kehityspoluihin, jotka mahdollistavat tämän. Se edellyttää eri alojen asiantuntemuksen hyväksikäyttöä ja yhdistämistä. Yhtäältä pitää ymmärtää, kuinka yhteiskunta toimii, ja toisaalta pitää ymmärtää, kuinka luonto toimii. Ja sen lisäksi pitää vielä hahmottaa, kuinka nämä järjestelmät vaikuttavat toisiinsa." (Kauppi 2007, 3.) Yhteiskuntatieteilijöiltä voisi odottaa analyysejä

Itämeren alueen yhteiskunnista historiallisesti uudessa postsosialistisessa tilanteessa, jossa vanhat vastakkainasettelut ovat vaihtuneet moninapaiseksi globaalisatioksi. Samalla on käymässä ilmeisemmäksi, että globaalien ongelmien ratkaisujen avaimet ovat konkreettisella paikallisella tasolla, jota koskevan tiedon arvo kasvaa. Suomalaisessa Venäjä-tutkimuksessa on alkanut mikrososiaalisiin ilmiöihin ja arkiin verkostoihin keskittyvä tutkimussuuntaus, jonka käsitteelliset ja metodologiset lähestymistavat ja tutkimusten toteuttamisesta kootut kokemukset tarjoavat erinomaisia esikuvia Itämeren alueen sosiaalitutkimukseen (Salmenniemi & Rotkirch 2008).

Yksi hedelmällinen etenemissuunta saattaisi olla ongelmaperustaisen ja monitieteisen tutkimuksen kehittäminen. Sen edellytys on, että tiede ja tutkimus reflektivat omaa asemaansa ja luonnettaan sosiaalisena instituutiona, jossa tuotetaan ja vaihdetaan (tieto)valtaa ja resursseja. Tutkimustoiminta on inhimillistä toimintaa, ja sellaisena se sisältää samoja vallankäytön, sulkeamisen ja mukaan ottamisen mekanismeja kuin mikä tahansa muukin ihmisten muodostama instituutio. Ketkä nykyään ovat osallisia tieteen vallankäytössä, ketkä eivät? Millaisia kysymyksenasetteluja suositaan, millaisia syrjitään? Millainen asema eri tieteillä on tiedejärjestelmässä ja tie-deinstituutioissa sekä tutkimusrahoituksessa?

Itämeren alue on oppikirjamainen kohde ongelmaperustaiselle ja tieteidenväliselle (nykyisin mieluummin transdisciplinarity kuin interdisciplinary) tutkimukselle. Transdisciplinaarisesta tutkimuksesta puhutaan Mode 2-tieteenä, jolla tarkoitetaan läntiseen tiedemaailmaan etabloituneeseen, rajojaan vartioivan tieteenala-rakenteen kyseenalaistamista ja uusien käsitteellisten-teoreettisten mahdollisuuksien etsimistä (Zierhofer & Burger 2007; Gethmann 2005). Vaikka ajatuk-sellisesti Mode 2-tiede vaikuttaa lupaavalta ja vaikka se on saanut perustukseen laajan kirjallisuuden, se ei kuitenkaan ota juurtuakseen uute-na paradigmatena – toistaiseksi ei ole mahdollista

suorittaa Dr. interdisc.-tutkintoa (Gethmann 2005a, 147).

Transdisiplinaarisuus on orientaatio, joka ohjaa tutkimuksen kysymyksenasettelua ja tutkimusprosessin organisointia. Zierhofer ja Burger (2007, 51) ovat empiirisessä tutkimuksessaan transdisiplinaarisista hankkeista esittäneet niiden kiinnittyvän tunnistettaviin elämismaailman kysymyksiin. Monitieteisellä työskentelytavalla on yhteys tutkimuksen kohteena oleviin ja/tai tietoa tarvitseviin henkilöihin ja ryhmiin. Se sisältää osallistumista, osallistamista, responsiivisuutta ja kokemuksellisen arkitiedon analyttistä huomioimista. Tavoitteena on julkilausutusti suuntautua yhdessä hankitun tiedon käyttämiseen, hyödynnettävyyteen ja sovellettavuuteen. Mode-2 -tutkimuksella voidaan pyrkiä vuorovaiikutteiseen oppimiseen, kaikkien tiedon kokoaemisprosessiin osallistuvien tiedon lisäämiseen sekä lähestymistapojen tuottamien vinoutumien minimoimiseen tai ainakin tietoisuuteen eri näkökulmista. (Mt., 53 – 54). Tuo kaikki on helpoia suunnitelmien tasolla, mutta Zierhoferin ja Burgerin tulosten mukaan ei täysin mahdotonta konkreettisisä tutkimushankkeissakaan.

Kvalitatiiviseen vertailevaan metodologiaan perustuva elämänpolitiikan perustutkimus voisi tuoda läpimurtoja sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön aloilla. Ihmettelyn esimerkiksi sitä, miksi sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkijat eivät ole kiinnostuneet yksityisen, arkisen ja päivittäisen kuluttamisen muutoksista Itämeren alueen piirissä. Kuluttaminen on markkinataloudessa keskeinen arkinen elämämpiiri. Vapaa kuluttaminen oli konkreettisin muutos, jonka entisten sosialististen maiden kansalaiset uusissa markkinatalous-oloissa kohtasivat – tai eivät suurista odotuksista huolimatta päässeetkään kohtaamaan, kun suuret tuloerot, syrjäytymiskehitykset ja huono-osaisuuden eri muodot alkoivat tuottaa polarisoitumista kulutuksenkin alueella. Pohjoismaisen hyvinvointitutkimuksen puutteena voi pitää arkisen kuluttamisen vähäistä nivoutumis-

ta sosiaalitutkimukseen. Kuluttaja-kansalaisuus ei ole kiinnostanut tutkijoita läheskään samassa määrin kuin poliittinen ja sosiaalinen (valtio) kansalaisuus. Ilmastonmuutoksen oloissa kuluttaminen vääjäämättä nousee keskeiseksi sosiaalisiksi, elämänpoliittiseksi kysymykseksi.

Itämeren alueella liikkuva havaitsee sen rannoilla vallitsevan suuria esteettisten näkemysten ja makujen eroja. Arjen estetiikka ja maisemallisuus identiteetin osana eivät ole kiinnostaneet sosiaalitutkijoita. Esteettisiä valintoja koskevalla tiedolla olisi mahdollisesti sovellusarvoa Itämeren pelastamisessa. Virolaiset kollegani ovat tuoneet esiin, miten suuresti median visuaalinen ja audiitiivinen maailma on muuttunut postsocialistisella kaudella, kun ”neuvostoharmaudesta” harpattiin markkinataloudelliseen värikyläisyyteen ja äärimmillään taukoamattomaan kirkuvuuteen. Monet virolaiset nuoren polven kuvataiteilijat, kirjailijat ja muusikot ovat teoksillaan kommentoineet muutosta sitä arjen tasolta tarkastellen. Entisten sosialististen maiden nykytaiteissa eletään kultakautta, joka ei ammenna minkäänlaisesta neuvostonostalgiaista, mutta ei ole myöskään suoraan tai osoittelevasti yhteiskuntakriittistä. Nykytaiteen tutkimuskin sopisi sosiaalitutkimuksen piiriin.

Lopuksi

Itämeren alueen yhteiskuntatieteiden yhteisenä kysymyksenä voisi pitää intellektuaalisuutta: millaista hengenlentoa jälkisosialistinen kausi on tuottanut ja mitä siltä voi odottaa. Havaintojeni perusteella besserwiseristinen etujoukko-teoria vaikuttaa vahvasti 1960- ja 1970-luvulla kouluttautuneiden tieteenharjoittajien maailmankuvassa Itämeren kaikilla rannoilla (Rauhala 2008), mikä estää kollegiaalisuuden muodostumista erityisesti läntisen ja itäisen puolen tutkijoiden välille. Niin sanotut suuret ikäluokat ylläpitävät akateemisessa kulttuurissa vanhakantaista sukupuolten epätasa-arvoakin, josta

esimerkkinä käyvät vaikkapa ne vaikeudet, joita naiset sosiaalityön tutkimuksen edistäjinä kohtaavat. Nuoremman tutkijasukupolven edustajat rimpuilevat pätkätöiden kurimuksessa ja joutuvat kamppailemaan kylmän sodan aikaisia vanhentuneita paradigmoja vastaan. Kylmän sodan arvioiminen on kokijoilleen yhtä vaikeaa ja lykkääntyvä selvitettävä kuin mikä tahansa sota on aina ollut.

Itämeren alueen yhteiskunnallisen kehityksen ja nykytilan analysoimiseen tarvitaan arvioni mukaan käsitteitä, joissa yhdistellään sivilisaatiohistoriallisia näkökulmia, yhteisten ja erillisten kehitystendenssien analysointia, empiiristen polkuriippuvuuksien tutkimusta, aluetieteellisiä tarkasteluja sekä arkielämän edellytysten ja elämäntapojen vertailevia kvalitatiivisia analyysejä. Vertaileva kvalitatiivinen metodologia on sosiaalitutkimuksen jännittävä haaste, johon sisältyy myös tutkijakompetenssien kehittäminen. Esimerkiksi sosiaalietnografinen tutkimus ei onnistu ilman paikallisten kulttuurien ja kielten tuntemusta samaan tapaan kuin tilastollisten aineistojen tutkimus onnistuu. Sosiaalipolitiikan klassinen näkemys taloudellisista ja väestöllisistä tekijöistä sekä sosiaalisista ongelmista sosiaalipolitiikan muovaajina on kyseenalaistunut ekologisten kysymysten paineessa.

Käsitykset sosiaalisista ongelmista vaihtelevat Itämeren eri rannoilla. Esimerkiksi Virossa ja Suomessa ongelmiksi mielletään erilaisia kysymyksiä. Eräät yhteiskuntapoliittiset perustekijät, kuten sosiaalinen luottamus ja sääntelyn legitimitetti, eroavat suuresti määrältään ja laadultaan alueen maissa. Niissä esiintyy myös korruptoituneita käytäntöjä, joista kansainvälisen läpinäkyvyysarvioinnin ykkössijaa pitelevä Suomikaan ei ole vapaa. Tasa-arvo- ja ihmisoikeuskäsitykset vaihtelevat Itämeren alueella enemmän kuin muodollisella retorikalla tasolla vaikuttaisi. Käsitehistoriat, tietokulttuurit, tiedolliset ja tieteelliset kommunikointijärjestelmät sekä (tiede)politiikan kielellis-käsitteelliset strategiat ovat

erilaisia. Episteemisten makro- ja mikrokulttuurien tuntemukseen ei kiinnitetä huomiota tiedepoliittisena kysymyksenä.

Ehkä suurten teorioiden aika todella on ohi, eikä mitään uutta yhteiskuntateoriaa saada kehityksi tieteidenvälisillä, sovellettavuutta korostavilla lähestymistavoilla. Suuret kysymykset eivät kuitenkaan näytä väistyvän, kuten saastunut Itämeri osoittaa. On muodostunut jaettu käsitys siitä, että meren pelastaminen on ehkä vielä mahdollista laajalla valistusprojektilla. Tietoon ja tutkimukseen perustuvia valistushankkeita on aikaisemminkin toteutettu Itämeren piirissä monisatavuotisina hankkeina. Miten sosiaali-tieteilijät haluavat ja voivat osallistua Itämeren pelastamisen valistusprojektiin, on toistaiseksi avoin kysymys.

Viitteet

¹ Vuosina 2001 – 2006 työskentelin sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön vierailevana professorina Tarton yliopistossa. Toimin Pohjoismaiden ministerineuvoston hyvinvointitutkimuskomitean jäsenenä 2000 – 2006. Vuosina 2002 – 2005 osallistuin Europäische Akademie/Bad Neuenahr-Ahrweiler -tutkimuslaitoksen koordinoimaan transdisiplinaariseen tutkimushankkeeseen "Sozialpolitik in der EU", jossa tarkastelun kohteina olivat mm. Suomen ja Viron perhepolitiikka, Puolan ja Saksan eläkepolitiikka sekä Tanskan köyhyyspolitiikka (von Maydell et al. 2006).

Kirjallisuus

Benner, Mats (2003) *The Scandinavian Challenge. The Future of Advanced Welfare States in the Knowledge Economy*. *Acta Sociologica* 46 (2), 132 – 149.

Blomberg, Jaakko & Okk, Gunnar (2008) Suomen ja Viron yhteistyön mahdollisuudet. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 7/2008. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.

Drechsler, Wolfgang (2005) *Wissenschaft, Politik-*

- beratung und Verantwortung. Teoksessa Margit Sutrop & Urmas Sutrop (Koostanut/Hrsg.) Teadus ja teadmistepõhine ühiskond/Wissenschaft und wissenschaftsbasierte Gesellschaft. Tartu: Tartu Ülikool/Universität Tartu & Eesti keele sihtasutus/Stiftung für estnische Sprache, 109 – 117.
- Gethmann, Carl Friedrich (2005) Wissen und Macht. Wissenschaftsethische Überlegungen. Teoksessa Margit Sutrop & Urmas Sutrop (Koostanut/Hrsg.) Teadus ja teadmistepõhine ühiskond/Wissenschaft und wissenschaftsbasierte Gesellschaft. Tartu: Tartu Ülikool/Universität Tartu & Eesti keele sihtasutus/Stiftung für estnische Sprache, 31 – 46.
- Gethmann, Carl Friedrich (2005a) Kommentar. Teoksessa Margit Sutrop & Urmas Sutrop (Koostanut/Hrsg.) Teadus ja teadmistepõhine ühiskond/Wissenschaft und wissenschaftsbasierte Gesellschaft. Tartu: Tartu Ülikool/Universität Tartu & Eesti keele sihtasutus/Stiftung für estnische Sprache, 144 – 151.
- Henningsen, Bernd (2005) Das Projekt Wissensgesellschaft: Nordeuropäische Traditionen und die Transformation der Ostseeregion. Teoksessa Margit Sutrop & Urmas Sutrop (Koostanut/Hrsg.) Teadus ja teadmistepõhine ühiskond/Wissenschaft und wissenschaftsbasierte Gesellschaft. Tartu: Tartu Ülikool/Universität Tartu & Eesti keele sihtasutus/Stiftung für estnische Sprache, 177 – 189.
- Kauppi, Lea (2007) Ympäristökysymysten monet ulottuvuudet. Pääkirjoitus. Tieteessä tapahtuu 25 (3), 3-4.
- Kivinen, Markku (2007) Ideologia – erityisesti venäläinen. Idäntutkimus 14 (3), 35 – 37.
- Klinge, Matti (2007) Itämeren maailma. Helsinki: Otava.
- Klinge, Matti (2006) Iisalmen ruhtinaskunta. Modernin projekti sukuperkkosten periferiassa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lauristin, Marju & Peeter Vihalemm with Rosen-gren, Karl Erik & Weibull, Lennart (eds.) (1997) Return to the Western World. Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition. Tartu: Tartu University Press.
- Von Maydell, Bernd & Borchardt, Katja & Henke, Klaus-Dirk & Leitner, Rupert & Muffels, Ruud & Quante, Michael & Rauhala, Pirkko-Liisa & Verschraegen, Gert & Żukowski, Maciej (2006) Enabling Social Europe. Berlin & Heidelberg: Springer Verlag.
- Moisio, Simo & Vasanen, Antti (2008) Alueellistuminen valtiomuutoksen tutkimuskohteena. Tieteessä tapahtuu 26 (3-4), 20 – 31.
- Pitkänen, Heikki (2008) Itämeren rehevöityminen – onko mitään tehtävissä? Tieteessä tapahtuu 26 (5), 21 – 25.
- Rauhala, Pirkko-Liisa (2008) Social expedition as a methodology for analysing the postsocialist societies and their social policies. Helsinki: University of Helsinki. (Manuscript, forthcoming.)
- Salmenniemi, Suvi & Rotkirch, Anna (toim.) (2008) Suhteiden Venäjä. Helsinki: Gaudeamus & Helsinki University Press.
- Tarkoma, Jarmo (2006) Uusi Eurooppa. Katsaus EU:n uusiin jäsenmaihin. Helsinki: Medigent Books.
- Zierhofer, Wolfgang & Burger, Paul: Disentangling Transdisciplinarity (2007) An Analysis of Knowledge Integration in Problem-Oriented Research. Science Studies 20 (1), 51 – 72.